

O movement agrarista na Estrada: un intento de rexeneración política e avance social

Jesús Palmou Lorenzo

A principios do século XX, Galicia é unha das rexións máis atrasadas de España. Aproximadamente o 90 % da súa poboación vive da agricultura, presenta un cativo desenvolvemento socioeconómico, político e cultural, e padece unha verdadeira sangría demográfica que escomenzara na metade do século XIX, cando a predominante economía agraria non é capaz de absorber a man de obra que xera o incremento da poboación no mundo rural; estámonos a referir á emigración.

Se partimos do ano 1900 e botamos unha ollada cara a atrás, atopámonos con moitas das razóns desta situación de atraso da nosa terra no cambio do século, mentras que unha análise do acontecido no recorrer do século XX adéntranos nalgunhas das consecuencias que se derivan desta situación, á que se tenta poñer remate.

A falla dunha reforma agraria esperada e anunciada ao longo de todo o século XIX, fai que a nosa agricultura sexa incapaz de asumir os modos de produción capitalista, por varias causas. En primeiro lugar, é preciso sinalar que estas causas son fundamentalmente de carácter estrutural e polo tanto de difícil remoción, e só a través de medidas de fondo calado -algunhas das cales atopaban coa oposición

interesada de quen sacaban proveito da situación-, e dende unha posición influente política e economicamente, non estaban dispostos a tolerar os cambios que, aínda sendo socialmente útiles e incluso necesarios, puxesen en perigo a súa prevalencia non só no campo económico, senón tamén no político e no social. Constatábase pois un moi superior atraso na Galicia rural campesiña ca na Galicia urbana onde se asenta a burguesía comercial, industrial e parte da fidalguía, que detentan non só o poder económico senón tamén a representación política, como consecuencia do seu maior nivel social e cultural e das eivas do propio sistema. As causas deste secular atraso, deste desequilibrio entre a Galicia rural e a Galicia urbana –que persiste ao longo de todo o século XX–, son fundamentalmente dúas:

A primeira, e fundamental na transición dos séculos XIX ao XX, é a estrutura das relacións de produción agraria, que incide de xeito especialmente negativo no desenvolvemento deste sector. Unha boa parte dos nosos agricultores son traballadores de terras alleas, ben sexa a través do foro que respresenta o 90 por cento da propiedade agraria, ou ben mediante arrendamentos, ou de parcerías. O foro, reminiscencia feudal, ten a súa orixe e a súa xénese na Idade Media, evolucionando de cara a unha contratación sinalagmática, bilateral e conmutativa, con outros aditamentos que o facían odioso; supón a división da propiedade en dominio directo, en poder dos perceptores da renda ou foristas e subforistas, e o dominio útil, en poder do foreiro ou traballador, de tal xeito que esta división da propiedade obriga aos traballadores foreiros a detraer ata o 35 por cento da produción, que deben aboar en rendas aos foristas e subforistas no seu caso, impedindo así que poidan facer fronte ás innovacións que se ían impoñendo e modernizando outras explotacións que non están sometidas a esta carga. Hai que salientar que no século XIX os foros eran xa perpetuos por mor da Real Provisión de Carlos III de 1763 que prohibiu os despozos, e por outra banda, que a desamortización de Mendizábal, que despoizou á Igrexa de importantes extensións de terras sometidas a renda foral, non facilitou a propiedade

plena, xa que o que se transmitía era precisamente o dereito a renda, sen dereito preferente de compra a favor do foreiro posuidor.

A segunda destas causas está intimamente ligada á dimensión das explotacións. A escasa superficie das unidades de explotación agraria, a súa división, o tradicional minifundio, contribúen tamén a facer da nosa, unha agricultura de autoconsumo e policultivo, incapaz de modernizarse e tamén de posibilitar aos agricultores o acceso a outros bens que non sexan de pura subsistencia, incidindo poderosamente no seu atraso económico, cultural, social e político, e forzando a emigración como única saída en moitas ocasións, ben por pura necesidade de subsistencia ao non existir industrias que poidan acoller o exceso de man de obra no sector agrario, ou ben buscando capital para facer fronte á compra da explotación, no caso de parcerías e arrendamentos ou ben para a redención do foro, no caso de que isto fose posible. Xunto a estas dúas circunstancias que xustifican o atraso do agro galego, hai que mencionar tamén a nosa condición de rexión periférica e illada, contribuindo á incomunicación e dificultando as relacións comerciais co resto de España. En resume, a agricultura galega por estas causas é incapaz de competir coa dos territorios e países nos que si se fixo a reforma agraria, que contan con explotacións mellor dimensionadas e sen a carga das rendas forais.

Pero xunto a estas causas endóxenas ou estruturais da situación da nosa agricultura nos albores do século XX, rexístranse tamén outras de carácter esóxeno ou máis coxunturais, que é preciso analizar, por canto inciden, e de xeito importante, no nacemento do movemento agrarista que dalgún xeito tenta facerlles fronte. A mediados do século XIX a gandería galega orienta a súa produción de cara á exportación, fundamentalmente o mercado inglés, acadando no ano 1885 un volume de 34.000 toneladas. Nerbangantes nesta segunda metade do século, a industria textil catalana, a siderurxia vasca, e os cerealeiros casteláns, vense afectados pola importación de produtos que compiten con ventaxa cos aquí producidos e, en consecuencia, a presión destes sectores, con moito máis peso políti-

co nas decisións do Estado, impoñen o arancel proteccionista de 1891, que prexudica gravemente a agricultura galega máis especializada xa na produción gandeira, e polo tanto, necesitada de importar grandes cantidades de millo, agora cun importante gravame que encarece a produción, impedindo que poida competir coas exportacións de carne que chegan ao Reino Unido dende Estados Unidos, Canadá e Arxentina. En consecuencia, a finais de século practicamente tiñan desaparecido as exportacións de carne ao Reino Unido. Ademais a agricultura galega deberá facer fronte á necesaria mecanización e introdución de novas técnicas de cultivo e a aplicación de fertilizantes como elementos fundamentais de competitividade dunha agricultura integrada en mercados máis amplos, aparecendo tamén por esta vía a necesidade de organizacións agrarias que, dende a unión e a reivindicación, fagan fronte a estes novos retos.

A falla dunha rede de entidades de crédito agrario, obriga aos agricultores, con ocasión de malas colleitas, pago de rendas, ou calquera outro gasto extraordinario, a acudir a prestamistas usurarios. Non se pode decir que fose xeneralizado, pero acontecía con certa reiteración, que os prestamistas garantiran a devolución dos créditos mediante contratos de venta con *pacto de retro* a data fixada, onde o valor da garantía era moi superior ó do préstamo e dos intereses, case sempre usurarios. Son coñecidos casos en que chegada a data do vencemento do préstamo e do *pacto de retro*, o prestamista usurario sácabase do medio para evitar o pago e así facerse coa propiedade que o garantía. A xeralización da usura e as graves consecuencias que iso traía, e que se deixaron sentir especialmente no agro galego, fixeron que o Goberno promulgara a chamada Lei Azcárate de represión da usura de data 23 de xullo de 1908.

Finalmente, no eido político, a Restauración alfonsina dá paso ao turnismo sostentado no caciquismo local e na xeralización do nepotismo e a arbitrariedade como práctica política. Se ben é certo que o caciquismo non é algo propio e exclusivo de Galicia –tendo no mundo rural e agrario o seu principal caldo de cultivo–, a súa inci-

dencia e efectos son especialmente relevantes nunha terra na que o 90 por cento da súa poboación é rural e agricultora.

Estas circunstancias, o atraso de noso agro, xunto coa actitude comprometida de moitos intelectuais e profesionais liberais que contribuíron a encauzalo e fixar algúns dos seus obxectivos, e a participación de emigrantes galegos que aportaron a súa experiencia asociativa e tamén o capital necesario para a liberalización da terra das rendas foráís, determinan, fixan as particularidades do agrarismo galego, diferenciado doutras manifestacións asociativas e corporativistas que se dan noutras partes de España e de Europa.

O movemento agrarista

A asociación campesiña que comeza timidamente a finais do século XIX, constitúe o punto de partida do movemento agrarista, que ao longo dos anos non se vai manter uniforme, nin na súa orixe nin tampouco nos seus plantexamentos e obxetivos. Será sen embargo unha constante nas súas distintas manifestacións a consecución e establecemento dun novo marco no que sexa posible un maior desenvolvemento económico, social e político do campesiñado.

Xorden as primeiras asociacións de campesiños e gandeiros a partires do ano 1896 ligadas territorialmente á parroquia; nun contexto xeral, español e europeo, no que o asociacionismo pretende facer fronte á situación orixinada pola competencia, froito dunha primeira globalización amparada na mellora do transporte, especialmente marítimo, e as consecuentes transformacións operadas na segunda metade do século XIX; defensoras, en definitiva, dos intereses dos campesiños, e nun contexto específico de España e Galicia, marcado pola Restauración e a praxe política dela derivada: a introdución do sufraxio universal masculino e a legalización do asociacionismo.

Neste dobre contexto, o asociacionismo, nas súas dúas vertentes, as sociedades agrarias –máis vinculadas ideoloxicamente ás correntes

anarquistas, republicanas e socialistas—, e os sindicatos agrícolas, ligados á doutrina social da Igrexa, de corte conservador, expáñdense con gran rapidez, especialmente as primeiras, que escomenzan na provincia de Pontevedra estendéndose de seguido a toda Galicia, contándose en 1900 un total de 49 sociedades agrarias, unha delas na Estrada, que fora creada en 1898. Pola súa banda, os sindicatos agrícolas de inspiración social católica e contrarios á ideoloxía socialista, xorden na primeira década do século XX, acadando tamén unha importante implantación en Galicia, sendo os seus fundamentais obxectivos a formación, a mellora das explotacións a través da súa mecanización, mellora de cultivos e comercialización, fronte ao carácter moito máis reivindicativo e antiforista das sociedades agrarias.

Pero iste inicial despegue do asociacionismo agrario, amparado pola promulgación da Lei de Asociacións de 1887, sufríu un importante esmorecemento como consecuencia da represión gubernativa a que foi sometido e das liortas internas entre as distintas ideoloxías políticas; nacen daquela as Cámaras Agrarias como elementos de fomento da gandería e da divulgación das novas técnicas agrogandeiras a través de publicacións especializadas.

Pero é sen dúbida a crecente concienciación cidadá —e non só no agro senón tamén en amplas capas da poboación das cidades e vilas sobre a necesidade de poñer remate aos foros, é dicir o antiforismo, o elemento impulsor dunha nova e máis importante fase do agrarismo que comeza no ano 1907 co nacemento de tres entidades que dalgún xeito serán o referente futuro do agrarismo.

Solidaridade Galega, nace no seo do republicanismo coruñés, imitando a Solidaridade Catalana que no mesmo ano 1907 tivera un importante éxito electoral. Ademáis de republicanos, participan neste movemento importantes representantes do rexionalismo galego e doutras correntes conservadoras como Eugenio Carré, Lugrís, Vázquez de Mella e Portela Valladares. Tras importantes éxitos electorais, conta Solidaridade no seu haber coa posta en marcha e organización das Asambleas Agrarias de Monforte en 1908, 1910 e 1911,

pero unha vez máis, son as contradicións internas coas manobras caciquís, as que poñen fin ao movemento entre 1911 e 1912. No movemento solidario está o xermolo do nacionalismo galego a través das Irmandades da Fala, cousa que non debe sorprenden se temos en conta que é precisamente no ámbito rural onde se conservan e trasmiten os máis importantes elementos definidores da identidade galega como pobo: a lingua e o dereito civil propio.

Unión Campesiña, de inspiración anarquista, abandoa pronto esta orientación, para rematar escindíndose e integrándose o sector máis forte en Solidaridade Galega dous anos máis tarde da súa fundación.

Finalmente, o Directorio Antiforalista de Teis parte das asociacións agrarias da mesma parroquia e remata agrupando a máis grande parte das asociacións da provincia de Pontevedra, sendo o seu elemento aglutinador a campaña antiforal nesta provincia. Entre os seus máis destacados líderes atópase Chinto Crespo, profesional da agricultura, que pasou dous anos desterrado na Estrada e Manuel Lago que a presidía, sendo colaboradores habituais os avogados pontevedreses Prudencio Landín e Alfredo Vicenti. Tamén o Directorio proba sorte na política con escaso éxito. Unha vez máis, a acción gubernativa inspirada polo caciquismo, dou ao traste con este movemento.

Esmorecían pois os tres movementos asociativos nados en 1907 creadores do agrarismo como fenómeno de masas, que con obxectivos no campo agrario, pero tamén no campo político, loitando ora contra o caciquismo ora contra unhas contribucións excesivas e inxustas e os foros, non foron quen de aglutinar a forza dun agrarismo debidamente organizado en torno a un líder e a un proxecto.

A pesar deste fracaso, non rematou a forza nin a idea do agrarismo, e aparece a chamada Liga Agraria “Acción Galega” liderada polo cura de Beiro Basilio Álvarez, que no ano 1912 publica o “manifesto” no que emprega unha linguaxe radical e incitadora á violencia con frases como “*non esquezades que o tirano saiu da legalidade, e que, polo tanto, a lóxica empuxa ó emprego de procedementos violentos*”. O seu programa incidía nos mesmos temas que xa inspi-

raran as asociacións anteriores: redención de foros, extinción do caciquismo, vías de comunicación, fomento do turismo, protección da industria autónoma, bancos e caixas de aforros agrícolas, cooperativas, industrias rurais e pecuarias, e non aceptar para Galicia máis deputados ca os representantes das aspiracións agrarias.

Mais tampouco Basilio Álvarez foi quen de encauzar o agrarismo en torno a un líder e a un proxecto, pero isto non impide que o movemento siga vivo; pola contra, tralo decaemento de Acción Galega de Basilio Álvarez, cóntanse en Galicia arredor de mil sociedades e sindicatos agrarios, que cunha maior independencia dos partidos políticos e xa como movemento social con autonomía, siguen tendo como fundamental obxectivo o problema foral coas dúas alternativas, a redencionista e a abolicionista. A primeira delas maioritaria e a segunda -minoritaria pero máis activa-, propugna o acceso á propiedade plena da terra sen contrapartida algunha como tiña acontecido en Irlanda no caso dos arrendatarios. En consecuencia, o movemento propón a desobediencia civil e o boicot ao pagamento das rendas forais, orixinando así a actuación da xustiza nos procedementos de reclamación das rendas e embargo correspondente para o seu cobro, embargos que ante a oposición veciñal, orixinan a intervención da autoridade gubernativa ocasionando luctuosos sucesos, como os acontecidos en Sobredo, parroquia de Guillarey, no concello de Tuy, o día 28 de novembro do ano 1922, en que tras persoarse o xuíz para levar a cabo un embargo por impago da renda foral, ante a oposición veciñal, a Garda Civil que o acompañaba dispara e morren tres persoas. Acontecementos desta índole, levan a moitos foristas a pactar a redención dos foros coas asociacións agrarias. Finalmente, publícase o Decreto Lei de 1926 de redención de foros que establece o acceso á propiedade de tódolos foreiros mediante o pago dunha cantidade.

O movemento agrarista na Estrada

O concello da Estrada a comezos do século XX reproduce o esquema que resumimos para Galicia ao comezo deste traballo. En 1900, este Concello, con 51 parroquias, conta con 26.838 habitantes, dos que unicamente 1524 é dicir, pouco máis do 5%, viven na vila e o resto maioritariamente no ámbito rural, practicando unha actividade agraria caracterizada polo minifundismo, o pago de rendas do foro no seu caso, e sen máis pretensións que o autoconsumo e o consecuente multicultivo.

Politicamente, dentro do sistema turnista, A Estrada era dominio dos liberais, sendo o seu máximo expoñente na provincia de Pontevedra o Marqués de Riestra. Aínda que teoricamente esta situación de dominio do partido liberal no distrito da Estrada podería parecer garantía de certa paz política, a realidade é que non estiveron estas terras exentas de controversia, de enfrontamento, nin tampouco do caciquismo, nepotismo e arbitrariedade que caracterizaron a política galega nesta época. A rivalidade política liberais - conservadores propia do turnismo, na Estrada reproducíase entre distintas familias do liberalismo que pugnaban por detentar o poder local. En consecuencia, politicamente, A Estrada movíase -mellor dito, movíana-, en torno ás familias de Gumersindo Otero por un lado e Miguel Nine e Faustino Ulloa por outro, todos eles da facción riestrista do liberalismo. Ambos bandos contan co seu respectivo órgano de expresión, “*El Estradense*” que dirixiría durante moitos anos Manuel García Barros e “*La Voz del Pueblo*” respectivamente.

O movemento agrario na Estrada, que non será de todo alleo á división política que acabamos de referir, transcorre paralelo e entrelazado co movemento agrarista de Pontevedra e de Galicia. Xa dabamos conta da existencia dunha asociación agraria constituída en 1898, nembargantes, pódese dicir que o movemento asociativo campesiño neste concello, con base territorial na parroquia primeiro e

ada.

La Federación Agraria de la Estrada, Silleda, Forcarey, y Cerdedo en junta general acordó; que en vista de que los señores Concejales agrarios no pueden asistir a las reuniones por celebrarse el mismo día y a la misma ora las sesiones en el Municipio.

Suplica á esa Corporación se digne suprimir las sesiones del Ayuntamiento el tercero Domingo de cada mes á fin de que esordiar puedan asistir los señores Concejales á nuestras reuniones como está acordada y sería conveniente

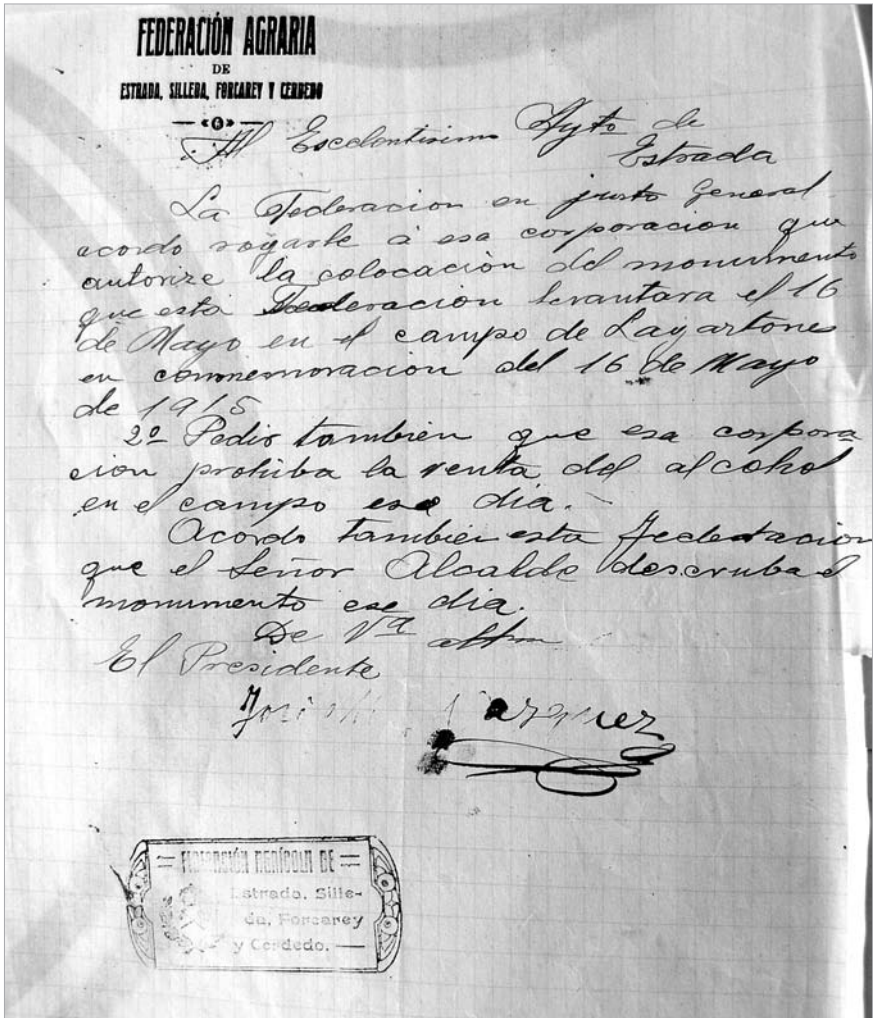
Lo gracia que espera alcanzar de la rectitud de esa Corporación cuya vida guarde Dios muchos años

Estrada 14 de Julio de 1916

El Presidente

José Mª Vazquez

A Federación Agraria de A Estrada, Silleda, Forcarey e Cerdedo suplica á corporación municipal de A Estrada que se supriman as sesións do concello os terceiros domingos de cada mes. A Estrada, 1916. Arquivo Municipal da Estrada (AME)

A Federación Agraria, solicita permiso para a colocación do monumento aos labregos en Lagartóns. (AME).

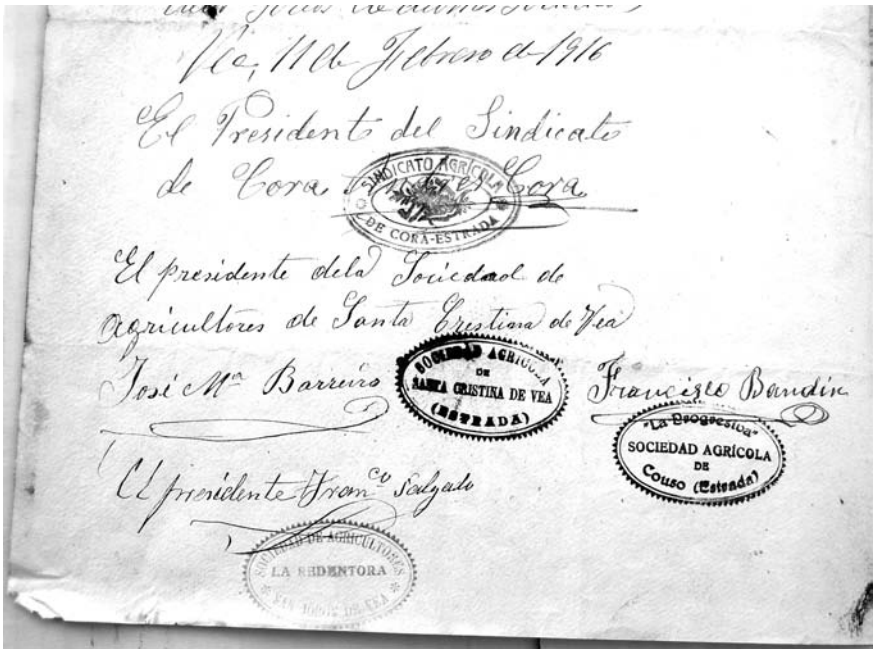
na comarca despois, comeza, como aconteceu no resto de Galicia, a partires de 1903, da man inicialmente da familia Losada (Miguel Losada pai de Antón Losada Diéguez) e baixo o ideario tradicionalista e socialcatólico, é dicir, no movemento que antes denominamos sindicalismo agrícola.

O monumento agrario de Lagartóns (A Estrada) na actualidade. Foto do autor.

Entre os obxetivos que moven ás asociacións agrícolas estradenses, está inicialmente a mellora das condicións de vida dos labregos a través da formación, dos coñecementos técnicos e da introdución da mecanización; melloras no cultivo, servicios comúns e comercialización, co obxectivo de conquistar un aumento da produción, e con ilo dos excedentes e tamén da competitividade. Non está pois na idea, polo menos inicialmente, da familia Losada, a función reivindicativa que máis tarde mobilizaría aos labregos en contra dos impostos abusivos e dos foros.

Xunto a Losada Diéguez, aparcent neste primeiro movemento asociativo parroquial figuras que logo terán importante protagonismo no desenrolo do movemento agrario, entre eles Manuel García Barros que comeza presidindo a comisión xestora da “*Asociación Agrícola de Callobre*” e que dende este movemento asociativo e dende a prensa local, como director de “*El Estradense*”, amosa unha constante preocupación pola mellora social e cultural dos labregos; e Torres Agrelo, persoa moi próxima a Losada e líder neste momento inicial do movemento agrarista, dende a presidencia da “*Asociación Agrícola de Pardemarín*”. Ambos participan activamente na organización e extensión do asociacionismo ás distintas parroquias, mentras a nivel galego aparecían movementos de máis ampla base territorial, que trataban de conxugar a defensa dos postulados agraristas coa participación na actividade política. Neste senso xa nos referimos antes a “*Solidaridade Galega*”, “*Unión Campesina*” e “*Directorio Antiforista de Teis*”.

Selos de varias sociedades e sindicatos agrarios estradenses. (AME).

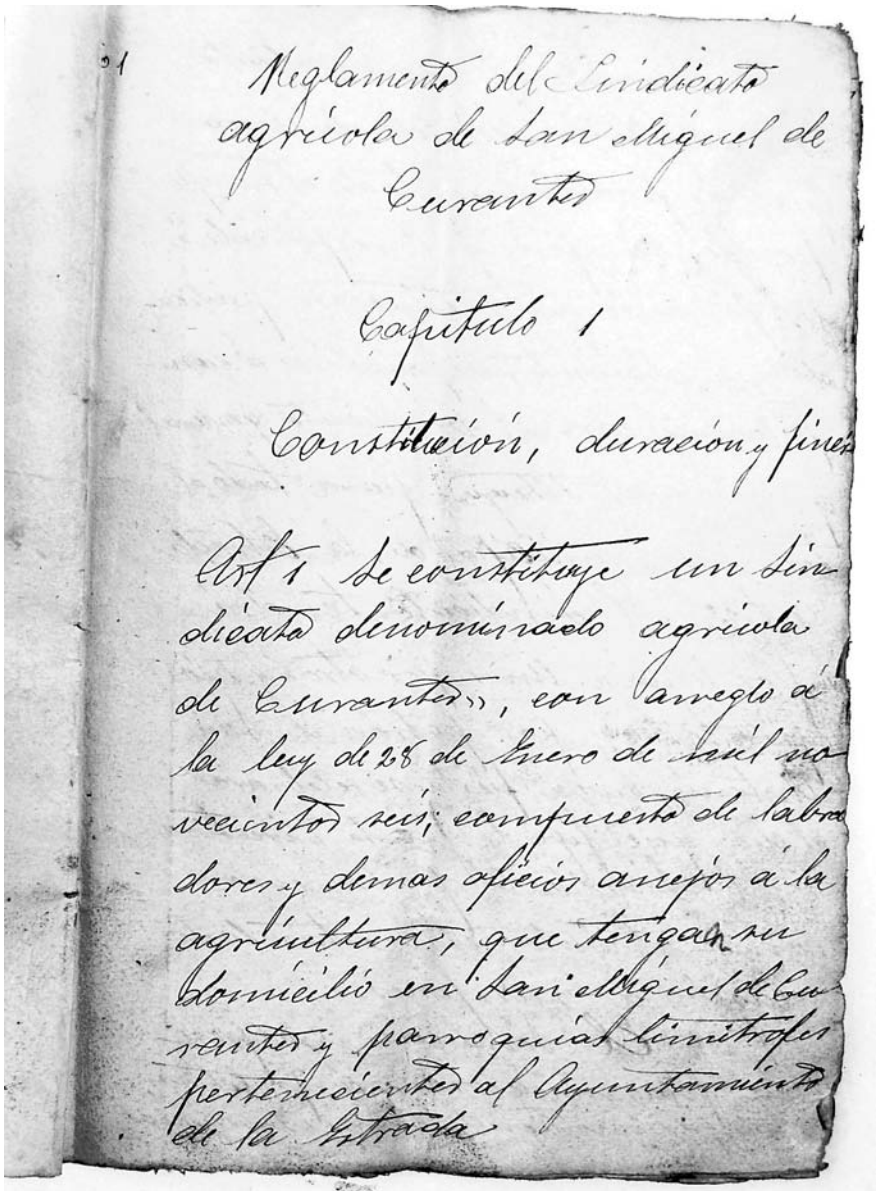
En principio era de agardar, e así acontece, que o movemento estradense se posicionara con Solidaridade Galega por razón de coincidencia das raíces tradicionalistas de Losada con algún dos seus líderes, e máis tarde pola identificación de Antón Losada co emerxente galeguismo ou rexionalismo que xa latexaba no movemento solidario. Nesta mesma liña de identificación con Solidaridade Galega, atopamos tamén a Manuel García Barros. Pero non todos pensaban o mesmo no movemento estradense, pola contra, ademais do labor de solidariedade e prestación de servicios que as entidades parroquias prestaban e que foran a súa razón de ser, pronto abrazaron a bandeira do antiforismo que nese momento encarnaba con máis forza o Directorio de Teis. E aquí comezan as disidencias da familia Losada co movemento. Mentres Torres Agrelo acode á asemblea da Sociedade Agrícola de Teis en xaneiro de 1908 en representación das sociedades agrícolas da

Estrada, Losada amósase crítico con esta asemblea pola súa posición redencionista na cuestión dos foros, o que non impide que meses máis tarde acudise e intervira no acto de constitución da Sociedade Agrícola de Calobre que vai presidir Manuel García Barros e que se incorpora ó movemento antiforista do Directorio de Teis.

O Directorio de Teis é consciente de que a consecución do seu fundamental propósito, a redención forzosa dos foros sin custo ou con escaso custo para os labregos, é un obxectivo político, e polo tanto só conquerible a través da acción dos políticos en activo nas Cortes. En consecuencia plantexa a presión dende as asociacións e as ferederacións agrícolas aos Deputados de cada distrito para a defensa nas Cortes das teses redencionistas. O movemento estradense alíase con Riestra, a quen confían a defensa dos seus intereses a cambio do apoio ao seu fillo Reimundo para substituír, como Deputado en Cortes por este distrito, ao Marqués de la Vega de Armijo, recién falecido.

Para os agrarios da Estrada o apoio a Riestra debería ter tres contrapartidas importantes: A defensa nas Cortes da redención foral; o ferrocarril Monforte-Vilagarcía pasando pola Estrada, e o desprazamento do poder local dos seus adversarios do grupo de Nine. Pero as promesas de Riestra non teñen nada que ver coa realidade, ningunha das tres cousas se cumpriron. A redención obligatoria dos foros tivo que esperara ata 1926, en plena ditadura de Primo de Rivera. E resulta oportuno e actual lembrar unha frase do estradense Pedro Varela, que alá polo ano 1920 dicía: “*se viene clamando sin conseguirlo por la redención de foros. En Cataluña ya lo hubieran conseguido*”. Case cen anos despois os galegos seguimos dicindo o mesmo e clamando por cousas que en Cataluña xa teñen conquerido. O Ferrocarril nunca chegou, a pesar de que A Estrada participaría activamente na recadación de fondos para a compra e regalo a El Rey da illa de Cortegada, na idea de que se convertise no seu lugar de veraneo e así se garantise o ferrocarril pola Estrada.

En todo caso e paralelamente, o movemento dá un paso máis na consolidación e ampliación das súas estruturas, e no mes de decem-

Primeira páxina do regulamento do Sindicato Agrícola de Curantes "se constituye un sindicato agrícola de Curantes, con arreglo a la ley de 28 de enero de 1906, compuesto de labradores y demás oficios anejos a la agricultura..."

Su lema: "Unos por otros y Dios por todos". Museo "Manuel Reimóndez Portela".

bro de 1908 constitúese a Federación de Sindicatos Agrícolas Estradenses presidida por Manuel Torres Agrelo, ocupando Manuel García Barros o cargo de vicepresidente; anos máis tarde tiveron que ver como eran os liberais monteristas Vicenti, Valladares e o propio Montero quen defendían públicamente a redención foral, que non tiña defendido Riestra.

En 1911 chega á Estrada, desterrado dende Vigo, o directivo do Directorio de Teis Jacinto Crespo (Chinto Crespo), que leva a cabo unha intensa labor propagandista durante os dous anos que permanece aquí, contribuíndo así ao fortalecemento do movemento asociativo.

Como xa quedou dito, a partires de 1912, e tras o esmorecemento de Solidaridade Galega e o Directorio de Teis, prodúcese a reorganización do agrarismo coa aparición da liga agraria “Acción Galega” liderada por Basilio Álvarez, que tamén visita esta comarca. Esta reorganización supón a incorporación á loita agraria de intelectuais e profesionais liberais, perdendo protagonismo os labregos no liderato do movemento, e isto afecta na Estrada a Torres Agrelo e García Barros que se ven desprazados. Como consecuencia desta reorganización son destacables no agrarismo estradense, as seguintes cuestións:

- I. O relevo de Torres Agrelo e García Barros e o ascenso á cabeza do movemento de Benigno Pío Losada, Severino Trigo, Sanlouzáns, Señarís e Pedro Varela, e o enfrontamento aberto con Riestra e o grupo de Nine e Ulloa que, fieis a Riestra, seguen detentando o poder local.
- II. O nacemento o 9 de agosto de 1913 da Federación Agrícola da Estrada, Silleda, Forcarei e Cerdedo, dándolle así carácter comarcal ao movemento que agora se plantexa como obxectivo irrenunciable, a conquista do poder local.

Nas eleccións de 1914 os riestristas impiden aos agrarios o acceso ao goberno municipal, e estes, decepcionados polo resultado, plantéxanse mudar de extratexia ao ver imposible o acceso ao poder pola vía electoral. Despois de formular diversas reivindicacións ó Concello relacionadas co déficit polas obras de construción da casa

o en este establecimiento que
 afrezca seguridad y garantía
 hasta que esta buelva se organi-
 zarse de nuevo

San Miguel de Curantes (Estrada) 25
 de Setiembre de 1908

Manuel Pelletas de José Blanco
 Manuel Otero Vilar
 Manuel Brea
 José Barcala
 Manuel Pereiras
 Francisco Bernárdez
 Manuel Sánchez Perfecto Pena
 Manuel Porto
 Francisco García Pérez

Derradeira páxina do anterior documento "San Miguel de Curantes (Estrada) 25 de septiembre de 1908.

José Blanco; Manuel Otero Vilar; Manuel Brea; José Barcala; Francisco Reboredo; Manue Pereiras; Francisco Bernárdez; Manuel Sánchez; Perfecto Pena; Manuel Porto; Francisco García Pérez". Museo "Manuel Reimóndez Portela".

do concello, reparto de impostos e outras que non foron atendidas, a primeiros de maio de 1915, ante a falla de resposta do Concello e o que consideran pouca colaboración dos veciños da vila coas mobilizacións que se viñan sucedendo, a Federación decide boicotear o comercio coa vila, situación que, baixo a férrea vixilancia dos piquetes, se mantén durante un mes no que o desabastecemento foi nalgúns casos practicamente total. Nesta situación o día 16 de maio, domingo, feira na Estrada e festa parroquial en Lagartóns, o Xuíz orde a Garda Civil a detención do presidente da Federación Xosé Señaris que se atopaba na festa coa súa familia. Esta detención caldea aínda máis os ánimos e de xeito inmediato prodúcese unha manifestación cara a vila que orixinaría a intervención do detido pedindo calma aos manifestantes. A presión popular, non só conqueiriu a posta en liberdade de Xosé Señaris e demais detidos, senón que, coa intervención dos comerciantes e outros veciños da vila, forzan un acordo con Riestra que, en síntese, supón a toma do poder local polos agraristas tralas eleccións do ano seguinte; iso sí, manténdose Riestra e o riestrismo como referente a nivel provincial e nacional.

En consecuencia, en xaneiro do ano 1916 toma posesión como Alcalde o agrario Ramiro Ulloa e como Tenente-alcalde Pedro Varela director de *“El Eco de La Estrada”*, á sazón órgano de expresión da Federación.

Pódese afirmar que este é o momento de máis alto poder do movemento agrario na Estrada, nembargantes moi poucos anos máis tarde, cando a Federación se atopa xa dividida e con graves enfrontamentos e disidencias, algúns dos seus protagonistas lamentaranse do pacto con Riestra. Unha vez máis o marqués faille trampa aos agrarios.

O día 16 de maio do ano seguinte, 1916, día da festa de Lagartóns, o agrarismo rememora o seu triunfo inaugurando un monumento ao labrego, nun acto presidido polo Alcalde Ramiro Ulloa e coa asistencia do tenente-alcalde e director de *“El Eco de la Estrada”* Pedro Varela, convertidos ambos neste momento en líderes do movemento agrarista estradense. Mentres, o mesmo día, consti-

tuíase na Coruña a primeira “Irmandade da Fala”, tránsito do agrarismo ao rexionalismo-nacionalismo, e nas que volvemos atopar aos agraristas estradenses de primeira hora: Antón Losada Dieguez e Manuel García Barros, éste último dirixindo novamente “*El Estradense*”, agora, órgano de expresión do rexionalismo.